

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Vabade kunstide teaduskond

Triin Kerge
SIBERI LAPSED JA MAASTIKU IGATSUS
Magistritöö

Juhendajad: Marika Alver, MA
Birgit Püve, MA

Tallinn 2020

Autorideklaratsioon

Kinnitan, et:

1. käesolev magistritöö on minu isikliku töö tulemus, seda ei ole kellegi teise poolt varem (kaitsmisele) esitatud;
2. kõik magistritöö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd (teosed), olulised seisukohad ja mistahes muudest allikatest pärinevad andmed on magistritöös nõuetekohaselt viidatud;
3. luban Eesti Kunstiakadeemial avaldada oma magistritöö repositooriumis, kus see muutub üldsusele kättesaadavaks interneti vahendusel.

Ülaltoodust lähtudes selgitan, et:

- käesoleva magistritöö koostamise ja selle sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste loomisega seotud isiklikud autoriõigused kuuluvad minule kui magistritöö autorile ja magistritööga varalisi õigusi kasutatakse vastavalt Eesti Kunstiakadeemias kehtivale korrale;
- kuivõrd repositooriumis avaldatud magistritööga on võimalik tutvuda piiramatul isikute ringil, eeldan, et minu magistritööga tutvuja järgib seadusi, muid õigusakte ja häid tavaid heas usus, ausalt ja teiste isikute õigusi austavalt ning hoolivalt. Keelatud on käesoleva magistritöö ja selles sisalduvate ja/või kirjeldatud teoste kopeerimine, plagieerimine ning mistahes muu autoriõigusi rikkuv kasutamine.

10.06.2020

Triin Kerge

/allkirjastatud digitaalselt/

Töö vastab magistritööle esitatud nõuetele:

10.06.2020

Marika Alver, MA

/allkirjastatud digitaalselt/

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. KUIDAS RÄÄKIDA KÜÜDITAMISEST?	6
1.1 Küüditamise kujutamine	7
1.2. Repressioonitrauma	8
2. KÜÜDITATUD LASTE MÄLESTUSED	11
2.1. Videoteos “Siberi lapsed”	19
3. KÜÜDITATUTE MAASTIKU MÄLU	22
3.1. Küüditatud laste kohamälu	22
3.2. Maastiku igatsus	24
3.3. Installatsiooni “Su ümber on ainult mäed...” tööprotsess	27
KOKKUVÕTE	33
Epiloog	34
KASUTATUD ALLIKAD	35
SUMMARY	38
CV	40

SISSEJUHATUS

Eellugu: kunstiprogramm “Siberi lapsepõlv. 70 aastat märtsiküüditamisest” (2019)

Eelmisel aastal, 22.03—14.06.2019, korraldas rühmitus SLED¹ üle Eesti 16 raudteejaamas kunstiprogrammi “Siberi lapsepõlv. 70 aastat märtsiküüditamisest”. Selle eesmärgiks oli laiendada küüditamise senist narratiivi, pöörata tähelepanu küüditatud laste mälestustele, küüditatute igapäevaelule Siberis, tagasitulekule Eestisse ning kohanemisele siinse eluga. Uurisime, kuidas on küüditamise trauma ja katkestusega toime tulnud üksikisiku tasandil ja millised võiksid paranemisvõimalused olla ühiskondlikul tasandil. Ühtlasi kutsusime publikut mõtlema Siberile kui olulisele mälupaigale, millega Eestil on tugev kollektiivne side.

Tegime tihedalt koostööd lapsena küüditatutega ning käisime koos nendega uurimisreisidel Siberis (Hakassias ja Krasnojarski kraisis) nende lapsepõlvemaalades. Lisaks kasutasime Vabamusse toodud arhiivimaterjali ning tegime küüditatutega Eestis intervjuusid.

Osaesin kunstiprogrammis isiknäitusega Tartu raudteejaamas, kus eksponeerisin videoteost “Siberi lapsed” ja fotot Siberi maastikust. Vaatlesin teoses kollektiivse trauma isiklikku kogemust ning küsisin, kuidas on omavahel seotud represseeritute staatus, mis tavakäsitluses paneb nad ohvripositsiooni, ning nende elusaatus.

---

¹ Kunstiprogrammis osalesid: Triin Kerge, Marika Alver, Katarina Meister, Liis Juuse, Ave Taavet, Kalle Keskrand, Anne Kaljas ja külaliskunstnik Tanel Rander.

Vaade näitusele “Siberi lapsed”. Tartu raudteejaam. Foto: Triin Kerge, 2019

Ma tundsin, et tahan selle materjali ja oma teostega edasi töötada ning sellest kasvas välja minu magistritöö projekt.

Magistritöö projekt

Minu magistritöö loominguline projekt koosneb kahest osast: videoteosest “Siberi lapsed” (15'35”) ning installatsioonist “Su ümber on ainult mäed...”. Magistritöö kirjalikus osas annan ülevaate teemadest, millega projekti teostamise jooksul olen süvitsi tegelenud ja kirjutan lahti oma teoste tööprotsessi.

Keskendun oma töös 1949. aastal küüditatud laste mälestustele — olen alates 2017. aastast töötanud lähemalt 6 represseeritud naise (Karin Nelke, Külli Hiiesaar, Asta Tikerpää, Marje Martinson, Elvi Tammemets ja Tiiu Trisberg) lugudega ning Kersti Sammi raamatu käsikirjaga, mis põhineb tema ema Siberist Eestisse saadetud kirjadel.

Esimeses peatükis toon välja aspektid, millele ei ole küüditamise narratiivis siiani piisavalt tähelepanu pööratud. Vaatlen, mil moel on uuritud repressioonidest tulenevaid hingelisi traumasid ja teen lühiülevaate kirjandus-, filmi- ja kunstiteostest, milles on küüditamist puudutatud. Peatüki eesmärgiks on anda lugejale asjakohane kontekst, mis aitab mõista minu teoste vaatepunkti.

Teises peatükis analüüsin teoses “Siberi lapsed” portreeritud 6 naise mälestusi küüditamisest, elust Siberis, tagasitulekust Eestisse ja kohanemisest siinse eluga. Kirjutan lahti oma teose tööprotsessi ja küsimused, mida soovisin teosega tõstatada.

Kolmandas peatükis keskendun küüditatute maastiku mälule ja koduigatsusele. Toon näited küüditatud laste kohamälust, mis hakkas neil Siberis kodukülades ringis kõndides aktiivselt tööle. Pööran tähelepanu maastiku igatsuse tunnetuslikule poolele ja kirjutan lahti installatsiooni “Su ümber on ainult mäed...”.

1. KUIDAS RÄÄKIDA KÜÜDITAMISEST?

Mälestustega töötades on ilmnud, et ametlikult (eriti mälestuspäeval) käsitletakse märtsiküüditamist väga piiritletult ja on palju olulisi nüansse, millele pole siiani piisavalt tähelepanu pööratud. Susan Sontag kirjutab raamatus “Vaadeldes teiste valu”, et kollektiivset mälu ei eksisteeri — see pole mäletamine, vaid sätestamine (Sontag 2008: 76). Tundub, et märtsiküüditamisest on samuti sätestatud teatud arusaam ning tavapärasel narratiivis keskendutakse vaid kolmele aspektile:

1. mälestatakse 25. märtsil läbi viidud operatsiooni “Priboi”, st küüditamise aktsiooni — inimeste vägivaldset äraviimist oma kodudest;
2. küüditamise narratiiv põhineb tol ajal täiskasvanud inimeste mälestustel;
3. küüditamist käsitletakse kui *katkestust* ning tavaliselt lõpeb narratiiv raskuste kirjeldustega pikast rongisõidust ja Siberi esimesest aastast.²

Küüditamine kui aktsioon on ilmselt inimsusevastane kuritegu — inimeste kodudesse tungimine, tundmatusse kohta eluks ajaks viimine on kohutav ülekohus. Kuid küüditamine hõlmab palju suuremat perioodi. See oli pikem ajajärk küüditatute eludes, mille jooksul nad pidid korduvalt ümber kohanema ja katkestuste sees oma järjepidevuse leidma. Seetõttu kasutan sõna “küüditamine” edaspidi laiemas tähenduses, mis hõlmab ka järgnevaid küsimusi:

- kuidas inimesed Siberis hakkama said ja kuidas nad rasketes tingimustes, teistsuguse kliima ja erineva keele- ja kultuuriruumiga kohanesid?
- milline oli nende igapäevaelu?
- kuidas nad pärast vabanemist Eestisse tagasi tulid ja siinse eluga kohanesid?

Ajaloolane Aigi Rahi-Tamm toob välja, et 1949. aasta küüditamine oli eelkõige suunatud naiste ja laste vastu³, seda põhjusel, et mehed olid kas sõjas langenud, juba arreteeritud või maha lastud (Rahi-Tamm 2018). Kuna küüditati kolm põlvkonda (vanavanemad, emad ja lapsed), siis on selge, et iga põlvkond elas seda erinevalt läbi. Kui paljude täiskasvanute jaoks tähendas küüditamine senise elu lõppu ning pingutusi laste heaolu nimel, siis lapsed olid alles

---

² Lisaks keskendutakse küüditamisest rääkides vaid eestlaste tragöödiatele, kuid tegemist on nii ajalisel kui ka geograafiliselt palju ulatuslikumate sovietside repressioonidega.

³ 20 000 küüditatust olid üle 10 000 naised ja üle 6000 lapsed.

oma elutee alguses. Nad kohanesid Siberi oludega kiiremini ja olid uue keskkonna suhtes vastuvõtlikumad. Palju oli neidki, kes sündisid Siberis ja teadsid Eestit vaid vanemate juttude põhjal. Märtsiküüditatud lapsed – praeguseks üle 70-aastased – on veel viimased, kes on isiklikult küüditamise läbi elanud.

1.1 Küüditamise kujutamine

Küüditamisest on kirjutatud mitmeid raamatuid (memuaare, õpilaste kirjapandud vanavanemate lood jne), lavastatud etendusi ja filme tehtud, kuid huvitaval kombel on kunstis selle temaga võrdlemisi vähe tegeletud.

Küüditamist ja sellega seonduvat on mulle teadaolevalt käsitletud vaid mõned üksikud kunstnikud. Jaan Elken on näitusel “*Strawberry fields forever*” (Tallinna Vabaduse galerii, 2013) lähtunud oma kõige varasematest lapsepõlvemälestustest Krasnojarski kraisis, kus ta sündis. Elken kõrvutas näitusel oma maale isa Siberis pildistatud fotodega. Elken oli 3-aastane, kui ta pere Eestisse tagasi sai tulla ja ta ise kommenteerib oma näitust järgnevalt: “detaile pole mõtet rääkida, see oleks pisara väljapingutamine, [...]” (Ernits jt 2013). Võib järeldada, et tema teemakäsitus lähtub pigem täiskasvanute meenutustest.

Anna Hints heliinstallatsioon “Rääkivad raudteejaamad” Võru raudteejaamas (rahvusvaheline kunstifestival Kilomeeter Skulptuuri, 2015) on ajendatud intervjuudest inimestega, kes olid küüditatud või küüditamise hirmus Eestist põgenenud. Samastun Hints üleskutsega, et on oluline neid lugusid jagada, sest need “aitavad paremini mõista meie endi suguvõsast ja käitumismustreid, mida siin ja praegu endas edasi kanname” (Mahajäetud raudteejaamast kostuvad inimeste mälestused: 2015).

Ülo Pikkov oma teostes “Keha mälu” (2011) ja “Tühi ruum” (2016) väga mõjusalt edasi andnud mälu ja küüditamise seoseid. Pikkov toob välja, et “keha mäletab rohkem, kui me ette kujutada suudame, keha mäletab ka oma eelkäijate muret ja valu. Nii on igas kehas peidus

kõik maailma lood. Meie keha kannab endas meie vanemate ja vanavanemate lugusid, nende eelkäijate ja eel-eelkäijate lugusid.” (Viilup 2020).

Eesti filmides on sovietslike repressioone puudutatud näiteks filmis “Risttuules” (2014), mis käsitleb 1941. aasta küüditamist noore naise, Erna Tamme kirjade põhjal. Filmi tugevuseks on see, et kirjade, mis on filminarratiivi aluseks, edasiandmiseks on režissöör valinud väga sobiva audiovisuaalse vormi - *tableau vivant* - (pr k “elavad pildid”). Filmis kõrvutatakse romantilist ja helget elu Eestis viletsuse ja kannatustega Siberis. Film algab 14. juuni küüditamisega, mil pere kodust ära viiakse, näitab raskeid esimesi aastaid Siberis ning puudutab põgusalt ka kohanemist sealse eluoluga. Film lõpeb Erna tagasitulekuga Eestisse, aga ei too välja, kuidas tal siin elu laabus.

Film “Seltsimees laps” (2018) põhineb Leelo Tungla raamatutel “Seltsimees laps ja suured inimesed” (2008) ning “Samet ja saepuru ehk Seltsimees laps ja kirjatähed” (2009). Film avab laiemalt sovietslike repressioonide ühiskondlikku mõju, andes lapse perspektiivist ülevaate perekondadest, kelle liikmeid küüditati Siberisse.

Imbi Paju dokumentaalfilm “Tõrjutud mälestused” (2005) ja samanimeline raamat on tõuke saanud isiklikust perekonnaloost. Kuigi film on fragmentaarne ja raskesti jälgitav, on siiski oluline, et seal on välja toodud repressioonide trauma pikaajaline mõju ja kestvus kannatanutele ning nende lähedastele.

Ma arvan, et küüditamise erinevaid nüansse alles hakatakse meie ühiskonnas põhjalikumalt mõtestama. See on pikalt olnud tabu ning me senini ei teadvusta kõiki selle tagajärgi.

1.2. Repressioonitrauma

Kuigi minu teos ei käsitle otseselt traumat, siis on küüditamine ja trauma paratamatult omavahel tihedalt seotud, mistõttu pühendan sellele eraldi alapeatüki.

Üks väheseid, kes on Eestis uurinud repressioonidest põhjustatud traumasid ja sellega toimetulekut, on neuroloog Heino Noor, kes oli ka ise repressioneeritud⁴. Ta on võtnud kasutusele mõiste **repressioonitrauma**: “Kui trauma ja selle järgsed nähud on põhjustatud repressioonist ja esinevad repressioneeritud või temaga seotud inimese hingeelus, tuleb seda käsitleda kui repressioonitraumat.” (Noor 2004).

Noore järgi võib repressioonitraumas tinglikult eristada kolme faasi:

- šokk, vapustus, ehmatus, mis kaasnesid/järgnesid uurimisorganisist kutsumisele, vangistusele, küüditamisele; kohanemine, olukorraga adapteerumine. See faas võis kesta vaid päevi, aga ka aastaid;
- nähtude taandarenemine;
- traumajärgne stressihäire. Võis/võib kesta koos visade jääknähtude ja perioodiliste taasägenemistega kogu elu. (Noor 2004)

Kõik naised, kellega olen lähemalt töötanud, on välja toonud, et laste jaoks oli Siberist Eestisse tulek katkestus. Nende lapsepõlvkodu oli Siberis ja nad pidid Eestis, siinses kultuuri- ja keeleruumis ümber kohanema. Tiiu Trisberg tõi välja küüditamisega kaasnenud hingelised traumasid. Terve Siberi aja unistasid nad perega koju saada ja vabanedes oli suur lootus, et elu läheb jälle paremaks. Paraku Eestisse saabudes see nii ei läinud:

“Kõige raskem oli emotsionaalselt see, et sul ei olnud sõpru. [---] Täheandab see... hüljatuse tunne oli: sa ei ole siin keegi, sa ei ole seal keegi... See ei keegi, ei miski olemise tunne oli mulle nagu raske...” (Trisberg 2019)

Tiiu on enda jaoks põhjalikult lahti mõtestanud küüditamise psühholoogilise keerukuse, mida kõik osapooled läbi elasid: nii küüditatud, küüditajad kui ka inimesed, kes teadsid, mis toimub, aga ei teinud midagi. Tõenäoliselt on selline mõtestamine aidanud Tiiul traumaga paremini toime tulla.

---

⁴ Heino Noor viidi 1941. aastal tööpataljoni ja 1944. aastal saadeti Gulagi. (Jõgi 2018)

Heino Noor uuris ja analüüsis kümne aasta jooksul (1993–2003) üle 800 inimese, kes olid langenud sovietsliku või natsisliku repressiooni ohvriks ning tõi välja olulise erinevuse kannatanute tervenemise kohta. Natsistlike repressioonide all kannatanute kehaline ja vaimne tervis taastus tunduvalt kiiremini. Neile sai kohe osaks ühiskondlik tunnustus ja kaastunne ning erinevad hüvitised. Nõukogude repressioonide ohvreid ja nende lähedasi aga ootasid koju jõudes pigem vastupidised olud – erinevad piirangud elukoha valikul, ebaõiglus nii hariduse saamisel kui ka töökohtadel, tihtipeale jälitamine (Noor 2004). Kүүditatud rehabiliteeriti alles 1988. aastal.

Üks oluline erinevus oli veel see, et natsistlike repressioonide all kannatanutel oli konkreetne vaenlane, kelle poole oma viha suunata ning sõjakurjategijate üle mõisteti kohut. Kuid sovietslike repressioonide puhul on see palju keerulisem kui mitte võimatu. Siiani pole keegi kүүditamise eest vastutust võtnud, mistõttu pole ka kedagi süüdi mõistetud. Vastutus traumaga toimetulekuks on jäänud vaid kannatanutele.

“Kuidas inimesed suutsid taluda kõike? Kõigepealt elu on üks ja elu on ilus ja igas olukorras leiab alati ilusat, positiivset ja ka meil oli seda üsna palju. Ja et võib-olla ongi nii, et igas olukorras on meie unistused, unistused paremuse poole, ilusama poole ja et need unistused täituvad. Muidu ilma selleta oleks raske elada. Nii et meile olid toeks meie unistused ja mõtted, et ükskord ikkagi peab olema elus õiglus. Kui seda õiglust ei saa materiaalselt või kuidagi teostada, siis verbaalselt ikkagi saab ja see on väga tähtis.” (Trisberg 2019)

2. KÜÜDITATUD LASTE MÄLESTUSED

Eksperimentaalpsühholoog ja kognitiiv-neuroteadlane Endel Tulving tõdeb, et mälu ei ole võimalik lihtsalt defineerida, kuid üldistades võib öelda, et see viitab elusa organismi võimele omandada ja säilitada kasulikke oskusi, harjumusi, informatsiooni ja teadmisi (Tulving 2007: 34). Mälu funktsioneerimine sõltub nii minevikust kui ka olevikust. Sellest, mis juhtus varem ja kui tugevalt see mällu on jäädvustatud, ning sellest, mis tingimustes minevikule tagasi mõeldakse (Tulving 2007:19). Töötades teosega “Siberi lapsed”, tekkis mul huvi, mil moel sellise suure kollektiivse trauma puhul varieeruvad inimeste isiklikud lood ning kui erinevad on nende kogemused tavapärasest küüditamise narratiivist.

Portreeterin teoses “Siberi lapsed” kuut naist, kes koos rühmitusega SLED külastasid 2017–2018 aastal oma kunagisi kodukülasid. Kutsusime Siberisse kaasa ka meesterahvaid, kuid erinevatel põhjustel ei saanud nad tulla. Seetõttu vaatlen naiste mälestusi ja nende perspektiivi toimunud sündmustele. Järgnevalt toongi välja nende kogemused ja mälestused küüditamisest, igapäevaelust Siberis ning tagasitulekust Eestisse.

Karin Nelke (sünd Parkas, 1952)⁵

Karin sündis Siberis. Tema ema ja poolõde küüditati Siberisse 1949. aastal Harjumaalt Kolgast ja pandi rongile Kehra raudteejaamast.

Mälestused Siberist: Karinil on Siberist katkendlikud mälopildid. Ta ütleb, et meeles on vaid üksikud olustikulised seigad ning mälestused on pigem helged.

Tagasitulek Eestisse: Karin sõitis ema ja õega Eestisse 1956. aastal, kui ta oli 4,5aastane. Kuna ta ema oli varasemalt piiritsoonis elanud, tohtis ta Eestis olla vaid kaks nädalat⁶. Ema kaebas otsuse kohtusse ning sel ajal elasid nad erinevate sugulaste juures. Lõpuks õnnestus neil oma endisesse kodukohta tagasi minna. Karin mäletab, et ema ja õde ootasid väga

---

⁵ Kogu teave pärineb intervjuust Karin Nelkega (Nelke 2020).

⁶ Küüditatutel ei olnud õigust oma endisesse elukohta elama asuda ilma ENSV Ministrite nõukogude loata. Nad ei tohtinud elada Tallinnas, Tartus, teistes suuremates linnades, saartel ega piirialadel (Rahi-Tamm 2009).

Eestisse tagasi tulekut, kuid ema meenutas hiljem ka Siberis veedetud aega pigem positiivselt. Karini isa oli Siberisse küüditatud volgasakslane, kellega ta emal oli seal põgus suhe olnud.

Küllil Hiiesaar (1943–2019) ⁷

Küüditati Eestist: 5-aastaselt koos ema ja 6-aastase õega. Perekond küüditati Nõmmelt ning pandi rongile Ülemiste jaamas.

Mälestused Siberist: Ta meenutab, et ta lapsepõlv oli muretu, huvitav ning sealne loodus jättis temasse igaveseks oma jälje. Päev, mil nende pere sai vabastamise teate, oli tema elus üks õnnetumaid. Ta on välja toonud, et kartis ametliku kirja saabumist, sest peale Stalini surma hakkasid küüditatud vabastusi saama ning mõned naabrid olid juba Eestisse sõitnud:

“Ja siis vaatan ükskord, et issand, emale on ametlik kiri. Ma võtsin selle lahti, ma ei olnud iialgi ema kirja enne lahti võtnud [---]. Ja siis ma nägin, trükitud oli “освобождение” [eesti k. “vabastatud”] ja siis mul oli kaks mõtet. Kas ma põletan selle kirja ära, peidan ära, aga ma ei julgend. Ma olin liiga arg ja ma mõtlesin, et mis see ikka muudab. Siis kui ema tuli, siis esimene asi, nii nagu selle läbi luges, küla peale, eestlaste juurde. Ohhohoo! Temal oli eufooria, aga mina läksin lauda taha ja nutsin peataie.” (Hiiesaar 2019)

Tagasitulek Eestisse: Tagasi Eestisse jõudis Külli 1957. aasta novembris, kui oli 13-aastane. Ta saadeti Haapsalusse tädi juurde elama ja pandi eesti kooli, mis oli tema jaoks algul traumeeriv, sest ta ei osanud eesti keeles kirjutada. Järgmiseks kevadeks oli tal eesti keel juba selge. Igatsus Siberi järele jäi temasse igavesti — Külli elu unistuseks oli kunagi oma lapsepõlveküla uuesti külastada, kuna sealt lahkudes oli ta tundnud, et ta ei saa enam iial sinna tagasi minna.

---

⁷ Kogu teave pärineb intervjuust Külli Hiiesaarega (Hiiesaar 2019)

Küllli Hiiesaar Soni maastikus. Hakassia. Foto: Liis Juuse, 2017

Asta Tikerpäe (sünd Eenok, 1944)⁸

Küüditati Eestist: 4,5aastasena koos ema ja 7-aastase vennaga Harjumaalt Kõuelte. Küüditati 26. märtsil, rongile pandi Kehra raudteejaamast.

Mälestused Siberist: Kuna enne küüditamist oli Asta vend raskesti haigestunud, siis Siberisse jõudes läks ema koos vennaga pooleks aastaks haiglasse. Asta elas sel ajal tuttava tädiga muldonnis.⁹ Lapsepõlvest Siberis on tal pigem head mälestused. Ta meenutab seda kui huvitavat aega, kus ta koos vennaga looduses seikles.

“Paljud arvavad, et mul oli raske lapsepõlv. Ei olnud. Mul oli ema ja seal, kus on ema, on ka kõige parem lapsepõlv, ega ma kujuta seda teisiti ettegi. Emal oli

---

⁸ Kogu teave pärineb Asta Tikerpäe avaldamata käsikirjast (Tikerpäe 2013).

⁹ Muldonnideks nimetati väga lihtsaid elamuid, mis olid kas maa sisse kaevatud või laotud mullakamakatest ning sõnniku ja saviga üle määritud. Paljud küüditatud elasid esimestel Siberi aastatel muldonnides.

kindlasti väga raske, kuid ta kunagi ei kurtnud, ta ohkas vaid sügavalt.” (Tikerpäe 2013)

Tagasitulek Eestisse: Tagasi Eestisse jõudis 13-aastane Asta koos ema ja vennaga 1958. aasta jaanuaris. Asta läks eesti kooli ning nad said perega elama asuda oma endisesse kodupaika Kõuele. Tagasitulekust meenuvad talle üksikud seigad, kui teda venelaseks (tiblaks) sõimati tema vene aktsendi tõttu, aga üldiselt läks kohanemine siinse eluga suhteliselt valutult.

Paremalt vasakule: Asta Tikerpäe, Karin Nelke, Asta klassiõe õde. Tšistoje Pole, Krasnojarski krai.
Foto: Triin Kerge, 2017

Marje Martinson (sünd Luik, 1941)¹⁰

Küüditati Eestist: Marje oli 7-aastane, kui ta 27. märtsil küüditati koos emaga Tallinnast Kivimäelt. Nad pandi rongile Ülemiste jaamast.

Mälestused Siberist: Marje meenutab Siberi koduküla soojalt, toob välja sealse looduse ilu ning rõhutab, et tal oli väga ilus lapsepõlv. Siberisse jõudes õppis kolme kuuga vene keele selgeks ja sügisel kooli minnes keelega raskusi ei olnud. Ta ei soovinud Siberist lahkuda, meenutab, et nuttis kõva häälega, kuna kõik sõbrannad ja esimesed kallimad jäid sinna maha.

Tagasitulek Eestisse: Vabastati 1956. aastal, kui Marje oli 15-aastane. Ta läks vene kooli ja kordas 7. klassi, mis tal Siberis oli juba läbitud. Kodus räägiti eesti keeles ja ema võttis talle ka eesti keele koduõpetaja. Kohanemisega suuri raskusi ta välja ei too.

Marje Martinson Soni külas oma kodumaja taga asuva mäe jalamil. Hakassia.
Foto: Triin Kerge, 2017

---

¹⁰ Kogu teave pärineb intervjuust Marje Martinsoniga (Martinson 2020).

Elvi Tammemets (sünd Tamm, 1945)¹¹

Küüditati Eestist: 4-aastasena koos kolme õe-venna ja emaga, isa oli juba surnud. Nad viidi ära Harjumaalt Urvaste külast ning rongile pandi Kehra raudteejaamast.

Mälestused Siberist: Kuna nende pere oli suur ja ema pidi üksinda toitma tervet peret, elasid nad vaeselt ning tundsid pidevalt nälga. Elvi meenutab, kui ükskord kolhoosi laudas vasikas ära suri, siis ähvardati, et kui ema trahvi ära ei maksa, pannakse ta vangi. See aga tähendas, et lapsed oleks saadetud lastekodusse. Teised külaelanikud kirjutasid ruttu Eestisse, et sugulased raha saadaksid ning trahv sai makstud. Elvi on imestanud, et nad Eestisse kõik tagasi jõudsid, kuna olud olid nii rasked. Sellegipoolest oli tal kahju Siberist lahkuda, eelkõige sinna jäänud sõbrannade pärast.

Tagasitulek Eestisse: Terve pere jõudis tagasi 1957. aastal, kui Elvi oli 12-aastane. Kohanemisega Eestis suuri raskusi ei olnud, sest tal õnnestus eesti kooli minna ning pere lubati oma endisesse majapidamisse elama. Kuid toimunu osas on Elvisse siiski jäänud “okas hinge” (Libe 2019).

Vasakult paremale: Elvi Tammemets, Katarina Meister. Lugovaskaja, Krasnojarski krai.
Foto: Ave Taavet, 2018

¹¹ Teave pärineb intervjuust Elvi Tammemetsaga (Tammemets 2018).

Tiiu Trisberg (sünd 1942) ¹²

Küüditati Eestist: Tiiu küüditati 5-aastasena koos terve perega Soodla talust Harjumaalt. Lisaks emale, kes oli viimast kuud rase, isale ja kahele vennale, küüditati ka Tiiu onu ja tädi. Rongile pandi nad Kehra rongijaamast.

Mälestused Siberist: Tiiu sõnul oli nende küla üks vaesemaid, seal elasid inimesed, keda orjaturul¹³ keegi endale ei soovinud — emad väikeste lastega ja vanurid. Tiiu mõtleb siiani tänutundega oma sealsetele õpetajatele, kes olid head pedagoogid ja hoidsid eesti lapsi, sest nad õppisid hästi. Siberi ilus loodus oli Tiiule küll lohutuseks, kuid terve seal olemise aja tundis ta, et süütutele inimestele on tehtud ülekohut. Seal surid ja sinna on maetud Tiiu onu ja tädi.

Tagasitulek Eestisse: Vabastamise teate saamine oli tervele perele suur rõõmusõnum. Eestisse tagasi tulid nad 1958. aastal seitsmekesi: Tiiu (15-aastane), ta kolm venda, ema, isa ja vangist vabanenud teine onu. Neid lubati küll oma kodutallu tagasi, kuid see oli elamiskõlbmatu — suurest majast oli alles vaid üks tuba. Tiiu ei julgenud eestikeelsesesse kooli minna, vaid asus õppima venekeelsesesse õhtukooli. Kohanemine Eestis oli talle psühholoogiliselt raske (toon välja peatükis 1.2.).

---

¹² Kogu teave pärineb intervjuust Tiiu Trisbergiga (Trisberg 2019).

¹³ Kohe peale Siberisse jõudmist valisid kohalike kolhooside esimehed küüditatute seast endale välja tugevama tööjõu.

Tiiu Trisberg Kinseli külas oma kunagise kodumaja trepil. Krasnojarski krai.
Foto: Marika Alver, 2018

Naised meenutavad sündmusi, mis toimusid 60–70 aastat tagasi. Mälestusi mõjutavad kindlasti ka nende isiksusetüübid ja küüditamisele järgnenud elukäik.

Kõik naised olid küüditamise ajal 4.5–7-aastased. Mälestusi elust Eestis enne küüditamist neil eriti palju ei olnud, küll aga mäletavad nad põgusalt küüditajaid, asjade pakkimist ja rongisõitu. Naiste mälestuste formuleerimisel on olnud mitu olulist aspekti, mida tuleb silmas pidada. Kõigepealt küüditatud perede koosseis. Näiteks Tiiu elas Siberis koos terve perega ning kuna tal oli täiskasvanutega intensiivne kontakt, siis tundis ta terve aeg koduigatsust Eesti järele. Elvil on elust Siberis palju negatiivseid mälestusi, sest tema ema pidi üksinda 4 last toitma ja nad kannatasid suure puuduse all.

Teiseks oluliseks mõjuteguriks on külad, kuhu nad sattusid. Külli, Marje ja Asta elasid suuremates elujõulisemates külates; seevastu Tiiu ja Elvi väiksemates ja viletsamates. Suuremates külates oli elavam seltsielu — mängiti pilli, lauldi ning oldi üksteisele toeks.

Siberist tagasi tülles olid naised 12—16-aastased teismelised. Kõik, välja arvatud Tiiu, ei soovinud Siberist lahkuda, kuna sinna jäid maha nende sõbrannad ja sotsiaalne elu. Tagasi Eestis, läksid nooremad tüdrukud - Külli, Asta ja Elvi - eesti kooli ning Marje ja Tiiu venekeelsesse kooli.

Naisi lähemalt tundma õppides tuleb selgelt välja, et nad mõistavad oma positsiooni vastuolulisust. Ühelt poolt on neil Siberist palju ilusaid lapsepõlvemälestusi, aga samas mõistavad nad emade raskusi ja vastutust. Nad välja toonud, et neil on häbi oma Siberi aega avalikult positiivselt meenutada.

2.1. Videoteos “Siberi lapsed”

Teoses “Siberi lapsed” portreeterin naisi liikuvast trammis. Nad vaikivad ja vaatavad kaamerasse, tramm aga liigub mööda ettemääratud teed. Naiste kehad, mis trammisõidu ajal liiguvad kontrollimatult kaasa, annavad edasi nende ühiskondliku positsiooni kontrollimatust — see on valitseva riigikorra käes. Otsustasin neid filmida trammis, sest transport ja liikuvus on nende eludes olnud märgilise tähendusega. Kui kutsusime Küllit endaga Siberisse kaasa, siis ta ütles naljaga pooleks, et ta saab nüüd kaks korda riigi kulul Siberis ära käia. Ka ühe hüvitisena on represseeritutele määratud ühistranspordi soodustus (Ühistranspordiseadus 2004).

Oma varasemas praktikas olen töötanud peamiselt fotomeediumiga, kuid tundsin, et selle teose võtmesõnaks on liikuvus. Leidsin, et liikuva pildi kaudu saan edasi anda nende naiste tugevust, kohanemisvõimet ja nõtkust. Kuigi tegemist on videoga, on teos siiski väga “fotoline” — naised on tardunud ühte positsiooni ning esimestel hetkedel on raske mõista, kas tegu on foto või liikuva pildiga.

Filmides palusin naistel vaadata vaid kaamerasse. Sel viisil hoiavad nad silmsidet, mida on raske katkestada. Nad kutsuvad endaga kaasa ning vaatajal on võimalus neid jälgida ja analüüsida. “Me näeme üksnes seda, mida vaatame. Pilgu suunamine on valik. Selle valiku tulemusena jõuab nähtav meie haardeulatusse — kuigi mitte tingimata käeulatusse” (Berger 2018: 8).

Näitasin teose esimest versiooni nii näituseformaadis (eelmainitud Tartu raudteejaamas) kui ka kinoekraanil.¹⁴ Teos töötas mõlematpidi. Näitusel oli vaatajal võimalus valida, kauaks ta teosega jäi, kinosaaalis linastus teos otsast lõpuni. Kinos tuli kogu informatsioon ekraanilt ja ühel kohal istudes oli vaatajal võimalus naistega intensiivsemalt ühenduses olla. Seevastu näituseformaadis sai vaataja informatsiooni lisaks videoteosele ka näitusetekstist ja kogu ümbritsevast näituseruumist.

Karin Nelke teoses “Siberi lapsed”. Kuvatõmmis, 2019

Teose heli osas pöördusin muusikalise kollektiivi Eeter poole. Kunstiprogrammi raames olime kogunud laule, mida eestlased Siberis laulsid. Laulude autoriteks olid küüditatud laste

---

¹⁴ Kunstiprogrammi “Siberi lapsepõlv. 70 aastat märtsiküüditamisest” raames linastus teos “Siberi lapsed” Tartu Elektriteatris ja Tallinnas kinos Sõprus.

vanemad ning korduvaks märksõnaks oli koduigatsus. Meenutati kaunist Eestimaad ning Siberit seostati maaga, mis jääb alati võõraks:

Tuul ei peatu vaid nukrana vingub

Mööda Siberi lagedat maad.

Koju igatsus valus ja võimas

Ja mälestus ilus ning suur.

Salm "Siberlaste hümnist" (1954)

Tundsin, et teose esimeses versioonis oli heli liigse informatsiooniga laetud. Praeguses versioonis annan vaatajale rohkem ruumi ise mõelda. Soovin esile tuua nende naiste individuaalsust ning laiendada küüditatu staatuse mõistet. Kuigi nad on represseeritud, ei soovi nad olla ohvripositsioonis, vaid oma eluga edasi liikuda. Minu eesmärk on panna vaatajat mõtlema: missuguse jälje on küüditamine naistesse jätnud? kuidas nad on sellega toime tulnud? kui palju keegi meist üldse oma elukäiku kontrollida saab?

3. KÜÜDITATUTE MAASTIKU MÄLU

Keskendun siinses peatükis küüditatute maastiku mälu, kohamälu ja koduigatsuse kokkupuutepunktidele ning kirjeldan oma installatsiooni “Su ümber on ainult mäed...” tööprotsessi.

3.1. Küüditatud laste kohamälu

Käesolevas peatükis toon välja kogemused ja tundmused, mis naistel Siberis oma lapsepõlvkõlades jalutades esile kerkisid.

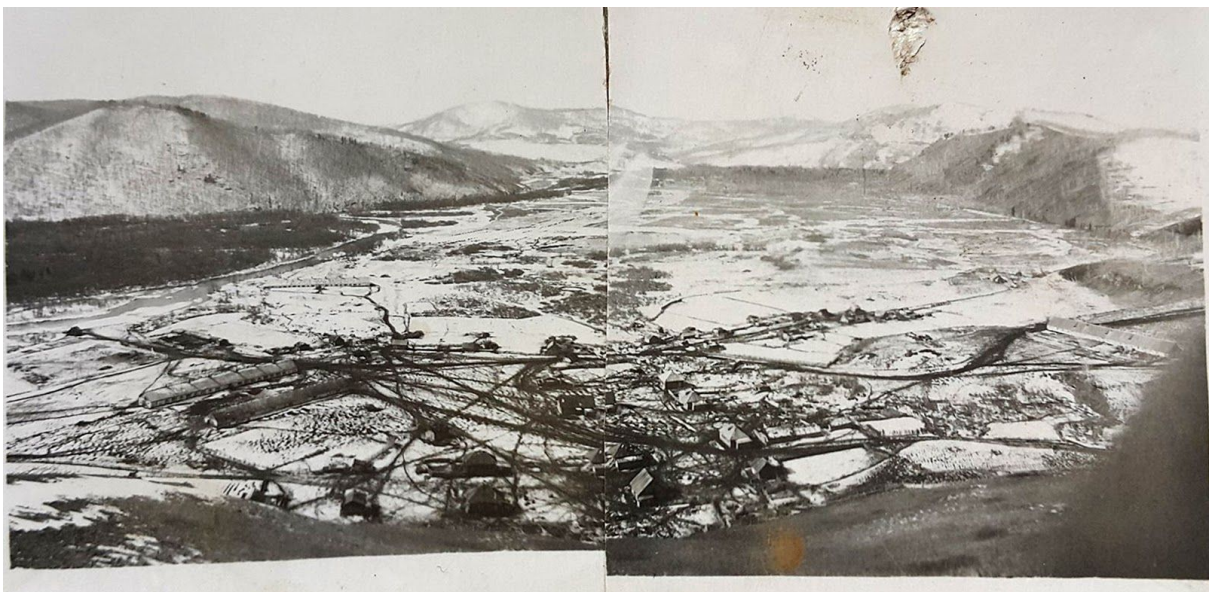
2017. aastal külastasime kõigepealt Hakassias Soni küla, mis oli Külli ja Marje lapsepõlvkoduks. Son oli 60 aastaga nii palju muutunud, et esimese asjana tõdesid mõlemad, et see ei ole nende küla. Aga juba paari tunni möödudes, kui nad olid veidi ringi jalutanud, hakkasid nad leidma erinevaid paiku, mis tuhmunud mälestused kirkamaks lõid. Tundus, justkui oleksid nende jalad neid ise viinud õigetesse kohtadesse. Väga põnev oli jälgida, kuidas nad leidsid maastikus üles kohad, kus nad lastena turnisid, laptuud mängisid, kus vanasti oli koolimaja olnud, kus olid nende sõbrannad ja teised eestlased elanud. Marje leidis isegi oma kunagise kodumaja üles — see oli üks vähestest majadest, mis tollest ajast on veel alles jäänud.

Seda, et kehal on oma mälu, mis viib õigetesse paikadesse, tuli reisil korduvalt ette. Tšistoje Pole külas, kus me samuti 2017. aastal käisime, juhatas Asta meid eneselegi teadvustamata kunagiste muldonnide juurde. See oli tema esimeseks elupaigaks Siberis.

“Otsides kunagiste muldonnide asukohti, tulime [koos Kariniga] jõe äärest tagasi hoopis teist teed mööda. Mäkke ronisime mööda järsku mäeveert, imestades, et see oli meile jõukohane. Kohati tundus, et kuhugi Tallinna ja Siberi vahele kadusid ära minu 60 aastat, seal olles tajusin end jälle 12–13-aastase plikakesena, kes jookseb väsimust tundmata mäeveergudel. Olles uuesti mäe peal, nägime, et üsna lähedal kulgeb küllaltki lai tee, mis oleks mäkke tõusuks olnud märksa kergem. Mingeid muldonni märke ei olnud, kuid järsku tundus, et jalge all on

midagi tuttavat. Karin kõndis madalamal rajal ja ma küsisin, kas ta näeb mõnda süvendit või koobast minu all, ta vastas jaatavalt ja selgus, et asungi endiste onnide katustel.” (Tikerpää 2020)

Kultuurigeograaf David Lowenthal on välja toonud, et selleks, et “olla kindel mineviku olemasolus, peab olema näha selle jälgi” (Kaljundi jt: 21). 2018. aasta uurimisreisil külastasime Tiiu ja Elvi lapsepõlvkülade asukohti — neid külasid enam ei eksisteeri. Elvi teadis ette, et Lugovskaja külast ei ole enam midagi järel, sest tema vanem õde oli seal 1990ndatel käinud. Sellele vaatamata oli Elvi jaoks šokeeriv jõuda Lugovskaja küla asukohta, kus tänaseks päevaks ei ole isegi majade vundamente enam alles. Talle tundus uskumatu, et kõikide sinna saadetud inimeste töö ja vaev oli olnud asjata. Teisel korral¹⁵ koos Katarina Meistriga¹⁶ Lugovskajat külastades leidis Elvi maastikust juba märke, mis muutsid mineviku palju reaalsemaks. Katarina toob välja, et Elviga koos Lugovskaja maastikus kõndides, hakkas Elvi kohamälu erksalt tööle. Spetsiifilised kohad endises külamaastikus tõid esile mälestusi ning need omakorda moodustasid võrgustiku, mille abil ta orienteerus ja suutis külaplaani silme ette manada (Meister 2020).

Lugovskaja küla. Krasnojarski krai. Foto: Heino Soidla, 1950ndad

¹⁵ Kuna Lugovskajas ei saanud ööbida, elas Elvi reisi ajal 15 km eemal asuvas Tsentralnaja külas.

¹⁶ Katarina Meister on rühmituse SLED liige, tema vanaema, vanavanaema ja vanavanavanaema küüditati samuti Lugovskaja külasse ning 2018. aastal külastas ta seda esimest korda.

Lugovskaja küla asukoht. Krasnojarski krai. Foto: Carolyn Niitla, 2018.

3.2. Maastiku igatsus

Kõik naised, kellega olen töötanud, on öelnud, et nad on terve elu unistanud, et saaksid külastada Siberis oma lapsepõlvemaad.

Küll oli aastaid näinud oma Soni küla unes ja tagasisõit sinna oli tema elu unistuse täitumine. Ta meenutab, kuidas lapsena kõndis tihti Sonist veskile, mis oli külast 5 km kaugusel. Üks kord oli talle aga eriliselt meelde jäänud. Kõht oli veskilt tulles pirukaid täis, päike oli loojumas, ta nägi eemalt Soni küla ning tundis elus esimest korda, et on nii õnnelik. Kui ta nüüd aastaid hiljem uuesti veskilt, mida enam alles ei olnud, tagasi Sonisse kõndis, meenus talle see hetk lapsepõlvest ning ta tundis uuesti seda õnne. (Hiiesaar 2019)

Tee veskilt Soni poole. Hakassia. Foto: Ave Taavet, 2017

Minu jaoks on maastiku igatsus väga isiklik ja tunnetuslik. See ei ole pelgalt teatud tüüpi maastiku igatsemine selle esteetilisuse pärast, vaid igatsus selle järele, kuidas maastik mind ennast tundma paneb. Olen oma loomingus ka varasemalt maastiku igatsuse teemat käsitlenud. 2006–2016 elasin Põhja-Iirimaa ja Walesis ning töötasin projektiga “Ood metsale” (2012). Otsisin Walesi ja Inglismaa vahel asuvast *Forest of Dean* metsast Eesti metsa tunnetust.

Olen lapsest saadik käinud perega ühes kindlas metsas, kus mul on oma puu, mille juures alati pilti tegime. Elades Suurbritannias, kus metsapargid ei olnud kuidagi Eesti metsade mõõtu, tundsin väga puudust oma metsast. On raske sõnadesse panna metsas viibimise füüsilist mõju. Metsas olles tunnen mingit suuremat kuuluvust ning arusaama, et olen ka ise looduse osa. Jagades oma tundmusi teistega, olen täheldanud, et inimesed igatsevad tihtipeale maastikku, millega neil on lapsepõlves isiklik suhe tekkinud. Sellest projektist alates olen oma praktikas lähtunud peamiselt teemadest, millega mul on isiklik kokkupuude.

Foto seeriast “Ood metsale”. Triin Kerge, 2012

Kõikidest kohtadest, mida Siberi reise jooksul olen külastanud, tekkis mul just Soni maastikuga kõige lähedasem side. Kui ronida küla ümbritsevate mägede otsa, on silmapiiri lõpuni näha mägede siluette — need mäed meenutavad justkui suurt lainetavat merd. Kuid merd ei ole kusagil läheduses.

Vaade Soni maastikule. Hakassia. Foto: Triin Kerge, 2018

3.3. Installatsiooni “Su ümber on ainult mäed...” tööprotsess

Installatsioon “Su ümber on ainult mäed...” koosneb kahest osast: klaasile graveeritud varjuna esitatud tsitaatidest ja kahest maastikuslaidist.

2018. aastal võttis rühmitusega SLED ühendust Kersti Samm, kes 5-aastaselt küüditati koos ema Salme Ernesaksaga Jefremkino külasse¹⁷. Salme suri Siberis 1954. aastal, aga Kerstil on alles üle 300 kirja, mida ema Siberist Eestisse saatis. Nende kirjade ja enda mälestuste põhjal on Kersti pannud kokku raamatu “Kallid kodused” käsikirja. Avastasin, et neis kirjades on väga selgelt sõnastatud tundmused maastiku osas, millele olin ka ise Siberis mõelnud. Just Soni mägises maastikus ringi kõndides olin mõelnud, mida emade põlvkond võis kodusest Eesti maastikust igatseda. Salme kirjutab ühes oma kirjas kodustele järgnevalt:

---

¹⁷ Jefremkino asub Sonist ligikaudu 50 km kaugusel.

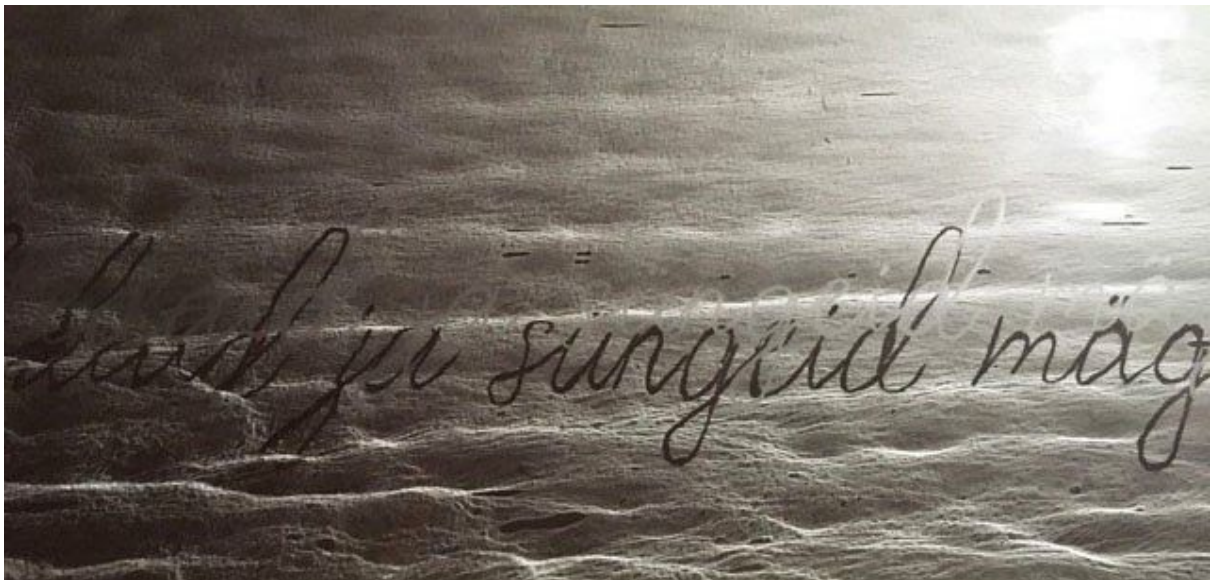
„Istun siin ja kuulen aeg-ajalt kõrvus kohinat, näen siis laia sinetavat vetevälja, merd oma ees. On, kui seisaksin tuule ja tormi süles mässava mere kaldal, näen kuis lained rulluvad vahtu pritsides vastu kallast.” (Samm 2012: 29)

Ning teises kirjas nii:

„Meil valgustab noorkuu kõledaid ja süngeid mägede siluette. Su ümber on ainult mäed, mäed — nii lõunas kui ka põhjas, kui läänes ja idas.” (Samm 2012: 36)

Need kirjad nagu ka Siberis loodud laulud viitavad selgelt, kuidas just maastiku kirjelduste kaudu väljendas emade põlvkond koduigatsust.

Graveerisin Kersti ema tsitaadid klaasile. Valisin klaasi, mis on ühtaegu tugev ja õrn materjal, seda peab hoidma, et see katki ei läheks. Klaasile kirjutatu tuleb seinal nähtavale ainult siis, kui seda õige nurga alt kohtvalgustiga valgustada. Samas graveeringut on vaid vaevumärgatavalt näha.

Detail installatsioonist “Su ümber on ainult mäed...”. Tööprotsess.
Foto: veebruar 2020

Kuna olin juba tuttav Salme Ernesaksa kirjadega, teadsin, et soovin kokku tuua Siberi maastiku ja Eesti mere. 2019. aasta sügisel sõitsin kolmandat korda Siberisse, et pildistada

Soni maastikku. Esimesel aastal, kui pidin enda jaoks ümber mõtestama seda “külma maad”, millisena olin Siberit ette kujutanud, tajusin pelgalt maastiku eksootilisust. Teisel aastal olid erinevate inimeste lood mu peas selgema ja ühtsema pildi moodustanud, mistõttu muutus maastik palju isiklikumaks. Kolmandal aastal oli mul võimalus üksinda läbi kõndida kõik Soni küla ümbritsevad mäed ja jälgida sealset loodust — see avas maastikus minu jaoks uue kihi.

Foto installatsioonist “Su ümber on ainult mäed...”, 2020

Käsikirjas “Kallid kodused” kirjutab Kersti, kuidas ta Eestisse tagasi jõudes esimese asjana soovis merd näha:

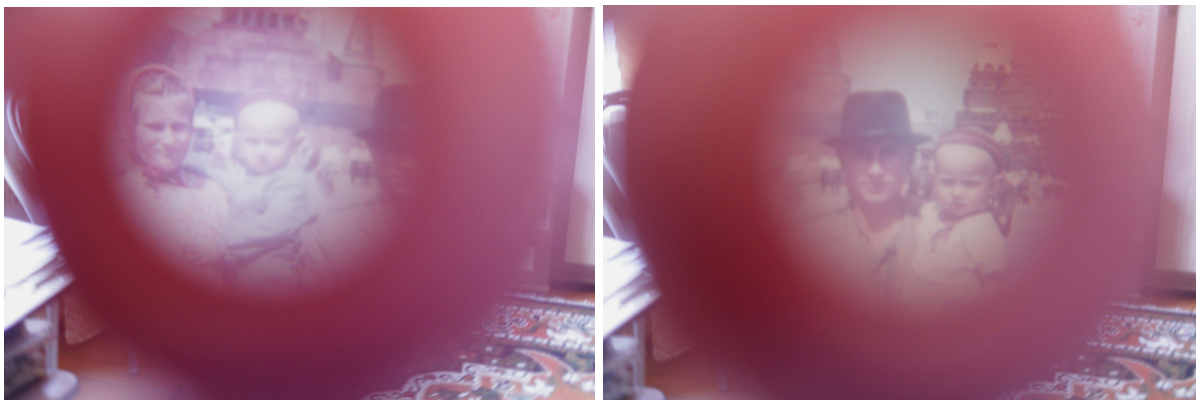
“Meri, see meie kauaigatsetud meri, mida Sina, emake, enam ei näinudki, see ääretu kaugusesse kaduv veteväli, oli taevaga ühesugust värvi.” (Samm 2012: 138)

Ena igatsus mere järele jättis Kerstisse tugeva jälje, mistõttu käib ta käib siiani iga päev mere ääres. Tõenäoliselt on see tema viis oma ena mälestada.

Foto installatsioonist “Su ümber on ainult mäed...”, 2020

Kaalusin fotode esitamist erinevatel viisidel, kuid jõudsin järelduseni, et on oluline, et vaataja saab neid maastikke kogeda privaatset. Mulle meenus, et kui olin Sonis intervjuuerinud Mihhail Zubarjevi, näitas ta mulle slaidihoidjat, mille sees oli nende perepilt. See oli 1970ndatel perereisil Moskvast ostetud suveniir.

Mihhail Zubarjevi slaidihoidja. Soni küla, Hakassia.
Foto: Triin Kerge, 2018

Ümmargune plastmassist slaidihoidja meenutas mulle nõukogudeaegset mänguasja. Kui pigistada üks silm kinni ja väikesest avast sisse piiluda, sarnaneb see kaleidoskoobiga. Ka slaidihoidjast pilti uurides tuleb seda kõigepealt käes keerutada, et horisont otseks panna.

Modelleerisin ja 3D printisin endale samasugused salidihoidjad, mille sisse panin maastikuslaidid. Vaataja võtab selle kätte kui mälestuseseme, selle vorm lisab slaidile esemelise dimensiooni. Kujutis muutub nähtavaks, kui slaidihoidja valguse poole suunata.

Installatsiooni “Su ümber on ainult mäed...” ühendavaks elemendiks ongi valgus, mis toob teose mõlemad osad nähtavale. Valgus sümboliseerib olevikku. See, kuidas valgust suuname, võimaldab meil mõista küüditamise kihilisust. Klaasile graveeritud teksti varjud esindavad minevikku ja emade põlvkonna koduigatsust. Slaidihoidjad annavad edasi laste positsiooni ambivalentsust. Laste põlvkond on emotsionaalselt seotud mõlema maastikuga: ühelt poolt on neisse kandunud emade koduigatsus, teisalt aga igatsus oma lapsepõlve mängumaa järele, kus nad siiani, 60 aastat hiljem endiselt orienteeruvad.

KOKKUVÕTE

Oma magistritöö loomingulist projekti toetavas kirjalikus osas keskendusin küüditamist puudutavatele teemadele, mis tulid esile, kui töötasin küüditatud laste mälestustega. Selgus, et küüditamise tavapärane narratiiv on palju kitsam, kui kannatanute läbielatu ja kogemused. Tavakäsitluses keskendutakse põhiliselt vaid küüditatute äraviimisele oma kodust, aga pole peaaegu üldse pööratud tähelepanu küüditatud laste vaatepunktile, nende Siberi-aastate igapäevaelule, Eestisse tagasituleku raskustele ja sellest tingitud traumale.

Tõin võrdlevalt välja 6 represseritud naise lood, kellega olen lähemalt koos töötanud. Kuigi nad olid küüditamise ajal peaaegu ühevanused ja viidi Siberis samasse kanti, siis selgus, et nende mälestustes oli ka väga palju erinevusi, mis sõltusid küüditatud perekonna koosseisust, küladest, kuhu nad sattusid, ja tagasi tulles kohanemisest eluga Eestis. Videoteoses “Siberi lapsed” lähenengi kollektiivsele traumale naiste isiklike kogemuste kaudu. Neid ühendab sarnane saatus — kontrollimatus oma elude üle, mida on mõjutanud keerukas lähiajalugu. Kuigi nad on represseritud, ei soovi nad elada igavesti ohvripositsioonis.

Töö teises pooles vaatlen lähemalt kohamälu. Installatsiooni “Su ümber on ainult mäed...” koosneb kahest klaasile graveeritud tsitaadist ja kahest maastikuslaidist. Tsitaadid pärinevad noore naise (emade põlvkonna) kirjadest kodustele, kust ta väljendab oma koduigatsust maastike kirjelduste kaudu. Maastikuslaidid toovad kokku Siberi mäed ja Eesti mere. Vanemale põlvkonnale ei saanud Siberi maastik kunagi omaseks, kuid laste põlvkonnale on Siber ambivalentsema tähendusega — ühelt poolt on Siber nende lapsepõlve mängumaa, teisalt meenutab see neile emade raskusi.

Epiloog

Küüditamise juures on väga palju inimlikkusega seotud teemasid, mis mulle huvi pakuvad ning millega tahan edasi töötada.

Näitus “Kuhu me lähme?” ARSi Projektiruumis koos Aksel Haagenseniga

Planeerime koos Aksel Haagenseniga ARSi Projektiruumis näitust “Kuhu me lähme?”. Näitusel mõtestame kahte ajaloolist pöördepunkti — 1944. aasta suurt põgenemist Eestist läände ja 1949. aasta märtsiküüditamist Siberisse. Haagenseni, kes on ise paadipõgeniku järeltulija, töö keskendub pagulasidentiteedi uurimisele isiklikust kogemusest. Miks ja kuidas on rohkem kui 70 aastat tagasi toimunud sündmustega tegelemine tänapäeval oluline? Eksponeerin näitusel oma magistritöö loomingulist osa: videoteost “Siberi lapsed” ja installatsiooni “Su ümber on ainult mäed...”.

Grupinäitus Krasnojarskis 2021. aastal

2021. aasta kevadel korraldame grupinäituse¹⁸ Krasnojarski kaasaegse kunsti muuseumis (Музейный центр «Площадь Мира»). Näitusel keskendume Eesti ja Siberi vahelisele kollektiivsele sidemele ning pöörame tähelepanu Siberisse elama jäänud küüditatud eestlaste elulugudele.

---

¹⁸ Projektis osalevad: Triin Kerge, Marika Alver, Katarina Meister, Liis Juuse, Kalle Keskrand.

KASUTATUD ALLIKAD

- Ernits, Rutt; Linkgreim, Inga-Gretel 2003. Jaan Elken avas Tallinnas isikunäituse “Strawberry Fields Forever”.
<https://www.err.ee/339149/jaan-elken-avas-tallinnas-isikunaituse-strawberry-fields-forever> (vaadatud 05.VI 2020).
- Jõgi, Aime; 2018. Hiljuti lahkunud doktor Heino Noorest valmis elulooraamat. – *Tartu Postimees*, 17.IV,
<https://tartu.postimees.ee/4474075/hiljuti-lahkunud-doktor-heino-noorest-valmis-elulooraamat> (vaadatud 05.VI 2020).
- Kaljundi, Linda; Sooväli-Sepping, Helen 2014. Sissejuhatus. Eesti maastiku ja mälu uurimise rajooni. – Linda Kaljundi; Helen Sooväli-Sepping (toim) *Maastik ja mälu. Pärandiloo arenguhooni Eestis*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 7–35.
- Libe, Taavi 2019. Elvi Tammemets. Märtsiküüditamise ohvri mälestused. – *Vikerhommik*, 25. III, <https://vikerraadio.err.ee/1052237/elvi-tammemets-martsikuuditamise-ohvri-malestused> (vaadatud 05.VI 2020).
- Mahajäetud raudteejaamast kostuvad inimeste mälestused. – *Lõunaleht*, 17. VII 2015,
http://www.lounaleht.ee/?page=1&id=17410&fbclid=IwAR2IK2-BBSspOLGds1tvFimWWmEhez5Qfb3k8uURk_Vx8Io9aeLOYBoEldg (vaadatud 05.VI 2020).
- Noor, Heino 2004. Sovietlikud püsihahjud tervisele. – *Kultuur ja elu*,
http://kultuur.elu.ee/ke478_sovjetikahjud_tervisele.htm (vaadatud 05.VI 2020).
- Rahi-Tamm, Aigi 2018. Märtsiküüditamine viis kodudest Siberisse üle 20 000 inimese. – *Delfi Forte* 26.III,
<https://forte.delfi.ee/news/ev100nadalat/forte-arhiivist-martsikuuditamine-viis-kodudest-siberisse-ule-20-000-inimese?id=76142801> (vaadatud 05.VI 2020).
- Rahi-Tamm, Aigi 2009. 1949. aasta märtsiküüditamine. – *Kultuur ja elu*,
http://kultuur.elu.ee/ke496_1949kyyditamine.htm (vaadatud 05.VI 2020).
- Sontag, Susan 2008. *Vaadeldes teiste valu*. Tallinn: Tänapäev.
- Tulving, Endel 2007. *Mälu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tungal, Leelo 2008. *Seltsimees laps ja suured inimesed*. Tallinn: Tänapäev.
- Tungal, Leelo 2009. *Samet ja saepuru ehk Seltsimees laps ja kirjatähed*. Tallinn: Tänapäev.

Viilup, Kaspar 2020. Kultuuriportaali koroonaleevendus | Ülo Pikkovi lühianimatsioon "Keha mälu".

<https://kultuur.err.ee/1074899/kultuuriportaali-koroonaleevendus-ulo-pikkovi-luhianimatsioon-keha-malu> (vaadatud 05.VI.2020).

Viilup, Kaspar 2016. Ülo Pikkov filmist "Tühi ruum": see segab dokumentaali ja animatsiooni tunnuseid.

<https://kultuur.err.ee/314459/ulo-pikkov-filmist-tuhi-ruum-see-segab-dokumentaali-ja-animatsiooni-tunnuseid> (vaadatud 05.VI.2020).

Ühistranspordiseadus. 2004. – Riigi Teataja, <https://www.riigiteataja.ee/akt/832044> (vaadatud 05.VI 2020).

Intervjuud

Hiiesaar, Külli 2019. Intervjuu, küsitlesid Marika Alver ja Ave Taavet, 19. I. Salvestis on rühmituse SLED arhiivis.

Martinson, Marje 2020. Intervjuu, küsitles Triin Kerge, 05.IV. Märkmed on rühmituse SLED arhiivis.

Tammemets, Elvi 2018. Intervjuu, küsitles Katarina Meister, 12.11. Salvestis on rühmituse SLED arhiivis.

Trisberg, Tiiu 2019. Intervjuu, küsitlesid Marika Alver ja Tanel Rander, 10. I. Salvestis on rühmituse SLED arhiivis.

Nelke, Karin 2020. Intervjuu, küsitles Triin Kerge, 01.VI. Märkmed on rühmituse SLED arhiivis.

Meister, Katarina 2020. Intervjuu, küsitles Triin Kerge, 25. V. Salvestis on rühmituse SLED arhiivis.

Avaldamata materjal

Autor teadmata, 1954. Siberlaste hümn. Rühmituse SLED arhiivis.

Samm, Kersti 2012. Kallid kodused. Kersti Sammi erakogu.

Tikerpää, Asta 2013. Ühe murtud rukilille lugu. Rühmituse SLED arhiivis ja Vabamu kogus.

Tikerpää, Asta 2020. Tagasi lapsepõlve. Kuuskümmend aastat hiljem. Rühmituse SLED arhiivis.

Filmid

Helde, Martti 2014. "Risttuules". Allfilm.

Paju, Imbi 2005. "Tõrjutud mälestused". Allfilm, Fantaasiafilm (Soome).

Pikkov, Ülo 2011. "Keha mälu". Nukufilm.

Pikkov, Ülo 2016. "Tühi ruum". Nukufilm.

Siimets, Moonika 2018. "Seltsimees laps". Amrion.

SUMMARY

The written part of my master's thesis serves to support my art project in which I focus on the subjects that came up while working with women who were deported to Siberia as part of the Soviet mass deportation in 1949. The art project consists of two parts. The first is a video work titled "Siberian Children" in which I focus on six women who were deported to Siberia as young children in 1949. The second part is an installation titled "Mountains as far as the eye can see..." which consists of two parts: quotes pertaining to landscapes presented as shadows and two photographs of landscapes presented in spherical slide holders.

In the written part I look at the general narrative of how the deportation is viewed and talked about. The usual narrative of the deportation takes a rather narrow viewpoint. It focuses only on the fact that people were violently forced from their homes while omitting many points which deserve attention, such as, what was the perspective of children who were deported to Siberia? How did people adjust and cope with a new language and cultural atmosphere? What was their daily life like in Siberia? What difficulties did they face once they were allowed to return to Estonia?

I explored the stories of six repressed women I have worked with in the course of the project. Even though they had been more or less the same age at the time of deportation and were located relatively close in Siberia, significant differences are apparent in their memories and how they recall the past. Their memories depend on the family members with whom they were deported, the villages they ended up in and their readjustment to life back home after they returned to Estonia.

In my video work "Siberian Children", I approach collective trauma through the women's personal experiences. I portray the women on a moving tram. The women stand still and look at the camera while the tram moves along its predetermined path. The sudden movements and jolts of the tram, serve as a metaphor for the fact that the women are in the hands of a current political power and have little control over their position. They are united by a similar fate — a lack of control over their lives, which has been shaped by complications in recent history. Even though their official status is one of those oppressed by the Soviet regime, they don't

want to carry the burden of victimhood. The women hold rather positive memories of their time in Siberia, possibly due to having been taken away from their original homes as young children, therefore making it easier for them to adapt to the new environment. They realise that it was their parents, mostly mothers, who were the real victims of the regime.

With the installation “Mountains as far as the eye can see...”, I take a closer look at the impact landscape has on people based on my personal experience. The first part of the installation consists of two quotations engraved on glass. The quotes are taken from a young woman’s (representing the generation of mothers deported to Siberia) letters sent from Siberia to Estonia. In these letters she expresses both her longing for her home, reminiscing about the Estonian landscapes, and the strange Siberian landscapes which felt oppressive to her. The older generation never became accustomed to the Siberian landscape, unlike the children’s generation, for whom the landscape has often remained a source of longing since they returned to Estonia. The second part of the installation consists of two photographs of landscapes as slides - the Siberian mountains and the Estonian sea. Slides placed in the slide holders enable the viewer to experience the landscapes individually – both environments missed by the children, but only one by the parents. With the installation I focus on the homesickness felt by the mothers’ generation and the more ambiguous feelings conjured by the whole deportation that the children experienced.

CV

Triin Kerge (1986)

www.trinkerge.com

triin.kerge@googlemail.com

+372 58158330

Alates 2017. aastast Eesti Fotokunstnike Ühenduse liige

Alates 2018. aastast kunstirühmituse SLED üks eestvedajatest

Haridus

02.2018 - 02.2019 Graafika osakond, Magistriõpe, Jan Matejko Kunstiakadeemia, Krakov, Poola

2016 - Fotograafia, Kaasaegne kunst, Magistriõpe, Eesti Kunstiakadeemia, Eesti

2011 - 2014 Dokumentaalfotograafia, Bakalaureuseõpe, Lõuna-Walesi Ülikool, Suurbritannia

2010 - 2011 Kunsti ja disaini baasõpe, Belfast Metropolitan College, Suurbritannia

Kursused

- 2017 Kuno kursus "Film Noir" Tallinn, Eesti
- 2014 Magnum Professional Practice kursus ja portfolio review, London, Suurbritannia
- 2013 Network week Londonis
- 2012 Network Week Hollandis

Näitused

- 2020 Tartu Ülikooli raamatukogu, "Kui kaugel on lähedus", Eesti
- 2019 "Siberi lapsed", *Nida Photography Symposium*, Nida, Leedu
- 2019 "Siberi lapsed", Tartu Raudteejaam, Tartu, Eesti
- 2019 Galerii Ag47 "Kodukoht", Tartu, Eesti
- 2018 Krakovi Fotokuu, Jan Matejko Kunstiakadeemia grupinäitus, "*Waiting Lane*", Poola
- 2017 Positiivi Galerii isiknäitus "Kui kaugel on lähedus", Tallinn, Eesti
- 2017 *Warsaw Photo Days*, "Kodukoht", Poola
- 2017 Juhan Kuusi Dokfoto keskus "Perifeeria: Kihnust Lõuna-Aafrikani", Tallinn, Eesti

- 2015 Tallinna Fotokuu, Fotokunstimess, Tallinn, Eesti
- 2014 “Kodukoht” grupinäitus, Pingyao Fotofestival, Pingyao, Hiina
- 2014 “Kodukoht” satelliitnäitus Eesti Rahva Muuseum, Tartu, Eesti
- 2014 BA lõputööde näitus “*We are this*”, Jacobs Antique galerii Cardiff, Wales
- 2013 Grupinäitus “*Newcomers*”, Hay-on-Wye, Wales
- 2011 Kunsti ja disaini lõputööde näitus, Belfast Metropolitan College, Põhja-Iirimaa